

Jak współpracować z rodzicem dziecka niepełnosprawnego lub z innymi deficytami rozwojowymi.

Opracowała:
Jagoda Derewiecka
Psycholog PPP5 Wrocław

Rzeczpospolita
Polska

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

Wychowawcze oddziaływanie rodziny ma ogromny wpływ na funkcjonowanie dziecka w szkole czy w przedszkolu.

Nauczyciel winien korzystać z potencjału edukacyjnego tkwiącego w rodzinie w odniesieniu do dziecka.

We wzajemnych kontaktach ważne jest, aby rodzice i nauczyciele byli sprzymierzeńcami, bo tylko razem mogą stworzyć właściwy klimat wychowawczy.

Dziecka z niepełnosprawnością nie da się uczyć i rehabilitować w oderwaniu od jego relacji z rodzicami.

Relacje te są najważniejszym czynnikiem zewnętrznym wpływającym na wynik pracy nauczyciela i specjalisty.

Nauczyciel nie musi umieć pomagać rodzicom we wszystkich ich problemach, a jedynie w tych, które wiążą się bezpośrednio z dzieckiem.

Budowanie relacji

Empatyczne podejście

Dla nauczycieli i specjalistów powinno być oczywiste, że dla dobra dziecka zawsze najważniejsze są jego relacje z rodzicami.

Przede wszystkim, nauczyciel powinien mieć na uwadze trudności, z jakimi boryka się system rodzinny dziecka z niepełnosprawnością.

Za każdą rodziną „stoi” jej historia- doświadczenia życiowe, uwarunkowania kulturowe, pokoleniowe a także warunki mieszkaniowe, bytowe, relacje pomiędzy członkami rodziny.

A zatem nie oceniamy, nie wydawajmy osądów, po prostu postępujemy tak jak byśmy sami chcieli być traktowani.

**ROZPORZĄDZENIE MINISTRA EDUKACJI NARODOWEJ z dnia 9 sierpnia 2017 r.
w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży
niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1309)**

§6.

Ust.1. Indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny, o którym mowa w art. 127 ust. 3 ustawy (Prawo oświatowe), zwany dalej „programem”, określa:

Ust. 6. pkt 1 - działania wspierające rodziców ucznia oraz podmiotami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży,

Ust.11. Rodzice ucznia albo pełnoletni uczeń mają prawo uczestniczyć w spotkaniach zespołu, a także w opracowaniu i modyfikacji programu oraz dokonywaniu wielospecjalistycznych ocen, o których mowa w ust. 4 i 9. Dyrektor przedszkola, szkoły lub ośrodka, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 1, 2 i 4–9, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – osoba kierująca inną formą wychowania przedszkolnego, zawiadamia pisemnie, w sposób przyjęty w danym przedszkolu, innej formie wychowania przedszkolnego, szkole lub ośrodku, rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia o terminie każdego spotkania zespołu i możliwości uczestniczenia w tym spotkaniu.

- Ust.12. Rodzice ucznia albo pełnoletni uczeń otrzymują kopię 1) wielospecjalistycznych ocen, o których mowa w ust. 4 i 9; i 2) programu.

Ewolucja przeżyć emocjonalnych rodziców

Najczęstsze pytania stawiane przez rodziców:

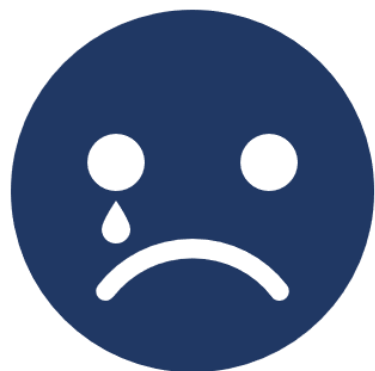
- Dlaczego właśnie nas i nasze dziecko dotknęło to nieszczęście?
- Jak teraz zmieni się nasze życie?
- Czy sprostim wszystkim wymaganiom?
- Czy w przyszłości moje dziecko będzie potrafiło poruszać się samodzielnie w życiu?
- Co i jak możemy zrobić, aby pomóc naszemu dziecku?”

Proces przystosowywania się rodziców do niepełnosprawności dziecka.

Czynniki psychologiczne, które zazwyczaj są wpisane w okresy przeżyć rodziców dzieci z niepełnosprawnością, wpływają negatywnie na postawy rodziców, powodują postawę nieufną wobec nauczycieli.

Można zaliczyć do nich:

Proces przystosowywania się rodziców do niepełnosprawności dziecka

SZOK

**KRYZYS
EMOCJONALNY**

**POZORNE
PRZYSTOSOWANIE
SIĘ**

**KONSTRUKTYWNE
PRZYSTOSOWANIE
SIĘ**

Proces przystosowywania się rodziców do niepełnosprawności dziecka.

Szok

okres krytyczny, etap wstrząsu emocjonalnego

Proces przystosowywania się rodziców do niepełnosprawności dziecka.

Faza kryzysu emocjonalnego

(czas rozpacz, depresji)

Proces przystosowywania się rodziców do niepełnosprawności dziecka.

Okres pozornego przystosowania się do sytuacji

Proces przystosowywania się rodziców do niepełnosprawności dziecka.

Czas konstruktywnego przystosowania się do sytuacji

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Nauczyciel może w pełni współpracować z rodzicami prezentującymi pozytywne postawy rodzicielskie, gdyż jego rady i zalecenia będą w pełni respektowane i wdrażane.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Lecz nauczyciel (nawet najbardziej zaangażowany w swoją pracę)

musi podjąć współpracę z rodzicami o **innych** postawach rodzicielskich, takich jak:

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

- postawa nadmiernie opiekuńcza,
- postawa nadmiernie wymagająca,
- postawa odrzucająca,
- postawa unikająca.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Postawa zbytnej troskliwości -
Rodzice lękowi

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Specyfika pracy z „nadopiekuńczymi”

Skupiamy się na nauczaniu ich takich form pracy, w których będą wymagać i egzekwować od dziecka wykonywania ich poleceń,

- uczymy dawania dziecku swobody,
- zabraniamy przeszkadzania, „wtrącania się” podczas zajęć otwartych
- uczymy, że stawianie wymagań nie niszczy relacji rodzic – dziecko.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Postawa nadmiernie wymagająca
Rodzice perfekcjonіści

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Specyfika pracy z „wymagającymi”

- Niezbędne jest mocne przygotowanie teoretyczne nauczyciela, specjalisty.
- Nauczyciel nie powinien ulegać wszelkim wymaganiom rodziców, powinien uczyć chwaleń dziecka oraz prowadzenia profesjonalnej obserwacji dziecka i zapisywania jej wyników.

Praca z takimi rodzicami przypomina „wiercenie dziury w tamie”

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Postawa odrzucająca
Odrzucenie emocjonalne

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Specyfika pracy z „odrzucającymi”

- Należy dążyć do konsekwentnego, systematycznego wywierania wpływu na rodziców, aby uświadomili sobie poważne błędy i zaniedbania.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Postawa unikająca

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Specyfika pracy z „unikającymi”

- uczyć przestrzegania nawet minimalnych ustaleń i nagradzać jeśli z nich się wywiązują,
- w początkowej fazie nie proponować działań wymagających dużego zaangażowania,
- jeżeli mają zrobić coś nowego dla dziecka, to nie powinno to kolidować z innymi zajęciami wynikającymi z ich rozkładu dnia,
- nie mogą się czuć w żaden sposób zmuszani do określonej pracy z dzieckiem, zdecydowanie lepiej, w tym przypadku, wzmacniać wysiłki rodziców niż chwalić postępy dziecka.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Rodzice bezradni

Problem ten najczęściej dotyczy rodziców dzieci niepełnosprawnych, z zaburzeniami rozwojowymi, złym stanem zdrowia, lub przejawiających zaburzenia zachowania.

U tego typu rodziców pod wpływem negatywnych, frustrujących doświadczeń z dzieckiem może ukształtować się poczucie bezradności, braku kompetencji wychowawczych i opiekuńczych.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Rodzice agresywni (wrodzy i kłótlivi)

Niezależnie jakie są przyczyny wrogości nauczyciel musi sobie radzić z jej przejawami.

Zetknięcie się z wrogością, napastliwością lub agresją ze strony rodzica niesie bardzo silne negatywne emocje.

Nauczyciel nie może sobie pozwolić na przyjmowanie postawy obronnej, unikania rodzica czy wyrażania niechęci.

Jest bardzo ważne, a jednocześnie bardzo trudne, by nie odpowiadać wrogością, a spokojnie wysłuchać co rodzic ma do powiedzenia i okazać zrozumienie.

Praca z rodzicami o pozytywnych i negatywnych postawach rodzicielskich

Rodzice skłócenii ze sobą (np. sytuacje okolorozwodowe)

Są to przede wszystkim rodzice mający różnice zdań nie tylko w kwestiach wychowawczych, lecz także w kwestiach bytowych, kulturowych.

Trudniejsza jest sytuacja wychowawcy wtedy, gdy jeden z rodziców dostrzega w nim potencjalnego sprzymierzeńca w walce ze swoim współmałżonkiem i próbuje go przeciągnąć na swoją stronę, licząc na jego przychylność.

STRATEGIE WSPÓŁPRACY Z RODZICAMI

Głębsze poznanie rodziny swojego wychowanka -

Specjalista powinien zebrać informacje (np. karta wywiadu rozwojowego) dotyczące rodziny swojego ucznia. Będą to przede wszystkim: podstawowe dane, wiedza na temat rozkładu dnia rodziny oraz informacje umożliwiające mu określenie rodzaju postawy rodziców względem dziecka.

STRATEGIE WSPÓŁPRACY Z RODZICAMI

Zawarcie umowy/kontraktu

terapeuta powinien zawrzeć z rodzicami swojego podopiecznego kontrakt, umowę, zawierającą warunki (systematyczne spotkania, informowanie o działaniach dziecka, notatki w zeszycie), które pomogą usprawnić proces rehabilitacji dziecka.

„Zawieranie i negocjowanie kontraktu jest jedną z form pracy z rodzicami niepełnosprawnego dziecka”.

Jacek Kielin

STRATEGIE WSPÓŁPRACY Z RODZICAMI

Dążenie do realizacji celów małymi krokami

specjalista powinien zmierzać do tego, aby stopniowo uczyć rodziców podstawowych form pracy z dzieckiem, w zależności od jego potrzeb, zwracając szczególną uwagę na realizację trzech głównych celów: motorycznych, poznawczych i emocjonalnych.

STRATEGIE WSPÓŁPRACY Z RODZICAMI

Wzbudzanie motywacji rodzica do współpracy z nauczycielem

Kreatywne wzmacnianie opiera się na kilku założeniach:

- nagradzamy rodziców w chwili, gdy nastąpiła właściwa reakcja,
- nagradzamy za konkretny czyn,
- nie nadużywamy pochwał bez uzasadnienia wzmacniamy rodziców za poprawnie zrealizowane zadania,
- urozmaicamy formy nagradzania.

STRATEGIE WSPÓŁPRACY Z RODZICAMI

Negatywne strategie pojawiające się w kontakcie z rodzicami (J. Kielin):

- unikanie kontaktu z rodzicami (ograniczanie się do grzecznościowego powitania, zdawkowej rozmowy, wymiany opinii na błahe tematy),
- rozbudowanie kontaktów pozazawodowych (zaprzyjaźnianie się),
- całkowita rezygnacja z samodzielnej pracy nauczyciela z dzieckiem, nieokazywanie życzliwości.

Formy współpracy z rodzicami

- rozmowy indywidualne,
- zebrania ogólne,
- zajęcia otwarte,
- uroczystości,
- wycieczki,
- kącik dla rodziców.

Formy współpracy z rodzicami

Rozmowy indywidualne (według potrzeb i oczekiwań),

Podejmowane są z inicjatywy rodzica lub nauczyciela w zależności od zaistniałej sytuacji. Rozmowy te mają charakter informacji o samopoczuciu dziecka, jego zachowaniu w szkole, osiągnięciach i postępach bądź dotyczą wskazówek nad czym należałoby popracować z dzieckiem w domu.

Formy współpracy z rodzicami

Istotny wpływ na przeprowadzenie rozmowy indywidualnej ma:

- termin spotkania,
- miejsce spotkania,
- pomieszczenie
- zachowania przestrzenne uczestników.

Formy współpracy z rodzicami

- Staramy się zachować małą odległość (ok. 60-70 cm) między osobami, które nie znają się zbyt dobrze utrudnia konwersację i sprawia, że unikają one kontaktu wzrokowego.
- Zbyt duża odległość (np. powyżej 2 m) zwłaszcza gdy jedna osoba siedzi za biurkiem, wytwarza dystans fizyczny, a bariera w postaci masywnego mebla tworzą wrażenie niedostępności rozmówcy, sygnalizują jego wyższą pozycję, dlatego nie sprzyjają otwartości i swobodnej wymianie zdań.
- Zajęcie miejsca naprzeciw siebie, sprzyja rywalizacji, konfrontacji, obstawaniu przy swoim zdaniu.
- Najbardziej korzystne jest zajęcie miejsc obok siebie (po przekątnej), ponieważ ułatwia współpracę.

Formy współpracy z rodzicami

Tematyka problemu

Ważne jest by omawiając jakiś problem dziecka, skoncentrować się na opisie jego konkretnych zachowań np.:

„ Niepokoi mnie to, że Kasia trzyma się na uboczu klasy, nie bawi się z innymi dziećmi, niż „ Niepokoi mnie, że Kasia jest taka nieśmiała, zahamowana”.

Pamiętajmy, że osoby mające kłopoty z dziećmi pragną otrzymać gotowe rozwiązanie - uniwersalne i bardzo skuteczne w każdej sytuacji.

Formy współpracy z rodzicami

Spotkania z udziałem eksperta

Ekspert może być zaproponowany przez nauczyciela, gdy potrzebuje on wsparcia autorytetu specjalisty.

Formy współpracy z rodzicami

ZEBRANIA OGÓLNE

- służą załatwieniu spraw dotyczących wszystkich rodziców, jak i dostarczeniu rzetelnych i konkretnych informacji z zakresu funkcjonowania placówki m, in.: prezentacja Rady Pedagogicznej, planów wychowawczych i organizacyjnych,
- przewidywanych imprez szkolnych, ofert ubezpieczenia dziecka, itp. Rodzice muszą czuć się „współgospodarzami” placówki, do której uczęszczają ich dzieci.

Formy współpracy z rodzicami

ZAJĘCIA OTWARTE

- to forma umożliwiająca rodzicom obserwowanie swojego dziecka w czasie zajęć w gronie rówieśników, ukazanie jego umiejętności i zasobu wiadomości oraz zasygnalizowanie indywidualnych problemów z tym związanych.
- zajęcia otwarte prowadzone mogą być raz w miesiącu, raz na kwartał, raz na pół roku. Mogą mieć też charakter warsztatów - na które rodzice zapraszani są wraz z uczniami do wspólnej zabawy (na przykład warsztaty plastyczne wykonanie kartek świątecznych, ozdób bożonarodzeniowych, stroików wielkanocnych, pisanek).

Formy współpracy z rodzicami

UROCZYŚTOŚCI

- są doskonałą formą integrowania się grupy, umożliwiają obserwowanie swojego dziecka na tle grupy i oceny jego zdolności np. recytatorskiej, muzycznej, tanecznej i aktorskiej. Spotkania te odbywają się w uroczystej i miłej atmosferze.
- dla wielu rodziców to jeszcze jedna okazja do lepszego poznania dzieci i panującej w szkole atmosfery. Dla uczniów zaś są okazją do wykazania się swoimi zdolnościami i umiejętnościami. Kalendarz uroczystości powinien być omawiany na pierwszym zebraniu z rodzicami i po wspólnej analizie zaakceptowany, bądź zmieniony w wybranych punktach.

Formy współpracy z rodzicami

WYCIECZKI

Zawiązują również relacje z rodzicami

Formy współpracy z rodzicami

KĄCIK DLA RODZICÓW

To wygospodarowane miejsce (np. przy wejściu do klasy) - tablica dla rodziców.

Mogą skorzystać z interesujących artykułów, np. na temat „To warto wiedzieć”,
czy też książek opisujących codzienne funkcjonowanie dziecka niepełnosprawnego.

Formy współpracy z rodzicami/inne

- Wychowawcy mogą **odwiedzać domy** rodzinne swoich podopiecznych.
- **Korespondencja z rodzicami**, rozmowy telefoniczne- wówczas, gdy wychowawca zauważy negatywy w postępowaniu ucznia.
- **Listy pochwalne** wysyłane do rodziców są powodem do zadowolenia z osiągnięć dziecka, budzą dumę rodzicielską, podnoszą zaufanie do placówki, zwiększają zaangażowanie w życie szkoły zarówno ucznia, jak i rodziców.

Pamiętajmy !

Nie zawsze mamy rację i że
wszystko wiemy.

Nie trzymajmy się zawsze
kurczowo utartych
schematów.

Recepta na dobrą współpracę z rodzicami

W pracy stosuj empatyczną komunikację, obserwację, słuchaj, odczuwaj wraz z rodzicami i dziećmi,

Stale poszukuj nowych form pracy, poszerzania wiedzy, rozwiązywania problemów.

Dostrzegaj i podkreślaj współpracę, zaangażowanie rodziców w życie szkoły (podziękowania na wywiadówkach ogólnych lub forum grupy w formie pochwał lub dyplomów).

Praktyczne wskazówki do pracy z rodzicem dziecka z deficytami rozwojowymi

Powyższe propozycje postępowania w pracy nauczyciel – rodzic, dotyczą nie tylko dzieci mających opinie o objęciu pomocą psychologiczno-pedagogiczną oraz posiadających orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego.

Ale również tych rodziców których dzieci nie zostały zdiagnozowane, a w szczególności rodziców dzieci posiadających inne rozpoznania lekarskie.

Np.:

- ADHD
- Depresja

Gdy dziecko przejawia cechy nadruchliwości

Aby zaangażować do współpracy rodziców dziecka, które wykazuje krótką koncentrację, nadruchliwość lub ma zdiagnozowane ADHD –w przypadku problemu z odrabianiem prac domowych.

Proponujemy zawarcie kontraktu
oraz założenie zeszytu komunikacji szkoła – dom.

Kontrakt pomiędzy wychowawcą (szkołą) a rodzicami

Nauczyciel codziennie podpisuje się w zeszytcie pod notatką i pracą domową. Jeśli nic nie jest zadane zapisuje, że nic nie jest zadane.

W domu rodzice sprawdzają każdy zeszyt i nadzorują dziecko w czasie odrabiania lekcji. Podpisują się obok podpisu nauczyciela.

Jeśli nauczyciel nie podpisał się w zeszytcie i nie ma zapisanej pracy domowej, to nie trzeba jej odrabiać.

W zeszyt korespondencji z rodzicami nauczyciel wpisuje (lub parafuje notatkę sporządzoną przez ucznia)

- oceny,
- **pochwały** (w zeszycie korespondencji celowo unikamy wpisywania uwag na temat negatywnego zachowania ucznia, ponieważ dążymy do tego by było to narzędzie skutecznej komunikacji pomiędzy szkołą i domem, a nie kolejny „dzienniczek do zapominania”. Brak pochwały jest już dostateczną informacją),
- zadane prace domowe,
- terminy i zakres sprawdzianów,
- inne ważne informacje (daty wycieczek, zmiany terminów czy godzin wyjść, szkolne wydarzenia

Przykładowa tabela korespondencji pomiędzy nauczycielami a opiekunami dziecka

Lekcja	Co jest zadane i na kiedy	Termin kartkówki/sprawdzianu (data i zakres materiału)	Pochwała	Podpis nauczyciela
1				
2				
3				
4				
				Podpis rodzica

Ważne informacje szkoła – dom

lekcja	Praca domowa	Kartkówka/sprawdzian- data/zakres	Pochwała	Ważne informacje
1				
2				
3				
4				
				Podpis rodzica

Przykład – plan odrabiania lekcji dla ośmiolatka-praktyczne wskazówki dla rodzica

- Siadamy do lekcji 30 minut po obiedzie – mamy nastawiony **minutnik**.
- **Biurko** przed pracą jest **puste**. Nad biurkiem Stasia wisi kartka „Masz 5 minut na przygotowanie biurka do nauki”.
- Trzeba je uporządkować, czyli zostawić na nim tylko piórnik i zeszyty w skrzyneczkach.
- Pamiętaj, że zrzucenie rzeczy zajmuje mamie tylko kilka sekund.
- Lekcje do zrobienia włóż do żółtej skrzyneczki, odrobione do niebieskiej. Jeśli uważasz, że nic nie było zadane włóż zeszyt i ćwiczenia od razu do niebieskiej skrzyneczki.
- Jestem przy Tobie w pokoju, ale lekcje robisz sam. Jeśli coś jest trudne chętnie Ci pomogę. Niestety nie wolno mi zrobić tego za Ciebie.

Plan odrabiania lekcji dla ośmiolatka-praktyczne wskazówki dla rodzica

- Zabawki, koledzy i komputer są dla dzieci z odrobioną pracą domową.
- Lekcje sprawdzamy razem.
- Do lekcji ustnych zadaję po trzy pytania.
- Pakujemy tornister, WF.
- Sprawdzamy czy plastyka i technika nie sprawią nam niespodzianki.
- Nagroda – 20 minut zabawy z mamą

Ważne!

Rodzice dzieci nadpobudliwych (rodzice bezradni) mają często uczucie, że muszą swoje dzieci ciągle tylko napominać, ograniczać i karać.

Negatywne doświadczenia przeważają, zaś pozytywne strony dziecka nie są tak wyraźne.

Dlatego przekazujemy rodzicom, że chwalimy dziecko zawsze za to, co poszło lepiej niż zazwyczaj. Zapominamy o zasadzie, że dziecko można pochwalić dwa razy w życiu za coś co robi idealnie.

W ciągu dnia pochwał powinno być dużo razy więcej niż negatywnych komunikatów.

Dla wielu dzieci bardzo ważna i znacząca jest pochwała, którą rodzic przekazuje innemu dorosłemu.

Rodzice dziecka przejawiającego zmianę w zachowaniu- wykazującego cechy depresyjno-lękowe

Przede wszystkim jeśli dostrzeżemy, że dziecko jest smutne, straciło motywację do podejmowania kontaktów z innymi dziećmi, wycofuje się z zabawy, nic go nie cieszy

lub,

jest drażliwe, nerwowe, wówczas prosimy rodziców o indywidualną rozmowę.

Rodzice dziecka przejawiającego zmianę w zachowaniu- wykazującego cechy depresyjno-lękowe/(psychoedukacja)

Przekazujemy rodzicom jak ważne jest okazywanie emocji, uczuć w przez członków rodziny.

W ten sposób również uczymy dziecko rozpoznawać to, co czuje i nazywać emocje, następnie jak sobie z nimi radzić. Uczymy akceptacji, tolerancji emocji.

Należy poświęcić uwagę uczuciom dziecka, a potem reagować na jego zachowanie.
np.: Widzę, że jesteś smutny, bo pokłóciłeś się z kolegą.

Dopiero potem podpowiedzieć dziecku, co może zrobić z uczuciami i jak się zachować, by poczuł się lepiej, np.: "Może przytulisz się do mamy?"

Wszystkie propozycje do pracy z rodzicem i ich dzieckiem są tylko formą propozycji, mają bardzo dużą skuteczność.

Dziękuję wszystkim uczestnikom spotkania
za uwagę

Bibliografia:

- Kołakowski, Wolańczyk, Pisula, Skotnicka, Bryńska: „ADHD – zespół nadpobudliwości psychoruchowej” – Przewodnik dla rodziców i wychowawców, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006
- Misiak, Kossakowska-Petrycka: Mam nadpobudliwe dziecko... I co dalej? WSiP, Warszawa 2006
- Kołakowski: „ADHD-informacje dla rodziców”, W Janssen, 2017
- [www/wspolpraca.porady.niep.intelektualna.pdf](http://www.wspolpraca.porady.niep.intelektualna.pdf). Cześniuk: „Współpraca z rodzicami dziecka niepełnosprawnego intelektualnie. Etapy i strategie”.
- Kielin: , Jak pracować z rodzicami dziecka upośledzonego, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.